

УДК 378.015.31

Мажник Наталя Андріївна,

доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та соціальних наук Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, м. Харків (Україна)

Мажник Лідія Олександрівна,

викладач, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, управління підприємствами та логістики Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, м. Харків (Україна)

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

***Анотація.** Розглянуто теоретичні підходи та еволюцію понять «творчість» та «творче мислення». У статті проведено психологічний аналіз творчості людини та умови, що стимулюють розвиток творчого мислення студентів та аспірантів в процесі навчання у вищій школі та аспірантурі; надано пропозиції щодо удосконалення процесу навчання студентів та аспірантів. Головним психолого-педагогічним завданням педагога у розвитку творчого мислення студента та аспіранта є формування асоціативності, діалектичності та системності мислення. Систематизуючи проблеми, які виникають під час творчого процесу необхідно викладачам враховувати бар'єри творчого вираження власних думок студентів та аспірантів.*

***Ключові слова:** творчість, творче мислення, творчий потенціал, інтелект, навчальний процес, розвиток, удосконалення, вища школа, магістратура.*

Natalya Mazhnyk,

Lidiia Mazhnyk,

DEVELOPMENT OF CREATIVE INTELLIGENCE OF STUDENTS AND ASPIRANTS IN THE TRAINING PROCESS

***Abstract.** The theoretical approaches and evolution of the concepts of «creativity» and «creative thinking» are considered. The article gives a psychological analysis of human creativity and conditions that stimulate the development of creative thinking of students and postgraduates in the process of studying in high school and graduate school; Proposals for improving the process of teaching students and postgraduates are provided. The main psychological and pedagogical task of the teacher in developing the creative thinking of a student and a postgraduate student is the formation of associativity, dialectic and systemic thinking. To systematize problems that arise during the creative process, teachers need to take into account the barriers to the creative expression of their own thoughts by students and postgraduates.*

***Key words:** creativity, creative thinking, creative potential, intelligence, educational process, development, improvement, high school, magistracy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції розвитку суспільства вимагають успішного втілення у практичній діяльності фахівців та у повсякденному житті творчого потенціалу людини.

Розвиток технологій та розповсюдження доступу до інформації з одного боку відкривають широкі можливості до творчого пошуку у процесі навчання, а з іншого існування обмеження у часі на вивчення інформації є критичним. Розвиток творчого мислення у процесі навчання надає широкі перспективи у майбутньому для прояву та подальшого вираження майбутніх спеціалістів, що підтверджує актуальність обраної теми. Тому, щоб не загубитись у

інформаційному просторі студентам та аспірантам важливо оволодіння означеними навичками, це підтверджує актуальність обраної теми.

На даний момент за оцінками дослідників спостерігаються тенденції щодо виникнення кризи духовності, що першочергово пояснюють наслідком технократичного мислення, які можливо нівелювати за рахунок питань розвитку творчої особистості. На перший план виступають соціокультурні умови, що обумовлюють або затримують розвиток якостей особистості, які допоможуть їй реалізувати творчий потенціал. В час коли навколишній світ пришвидшує темпи життя, кризові явища та нестабільність сприяють виникненню фундаментальної проблеми стосовно розвитку творчої особистості. Творчість надає великий товчок до розкриття нових сутностей світового розвитку сутностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтверджує актуальність роботи також широке коло досліджень, які проводяться в напрямку творчого потенціалу та творчого мислення особистості. Серед авторів, які займаються цим питанням, можна виділити таких, як: Д. Богоявленська, Е. Варламова, О. Губенко, М. Єгорова, Е. Ільїн, О. Коломієць, В. Моляко, С. Степанов, Е. Торренс та багато інших. Але безпосередньо вивченню проблеми розвитку творчого потенціалу в навчальному процесі приділяється досить мало увагу, що робить це дослідження ще більш вагомим і потрібним.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення теоретичних основ, проведення експериментального дослідження та розробка напрямків удосконалення розвитку творчого мислення студентів та аспірантів під час навчання у вищих закладах освіти країни. Для досягнення поставленої мети були сформовані такі завдання:

- вивчити сутність понять «творчість» та «творча діяльність»;
- визначити і проаналізувати головні особливості творчої особистості студента та аспіранта;
- виявити рівень творчого мислення групи студентів та аспірантів;

– проаналізувати отримані результати дослідження та запропонувати деякі напрямки удосконалення розвитку творчого мислення студентів та аспірантів під час навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість є вищою формою активності і самостійної діяльності особистості людини і суспільства в цілому. Вона містить елемент нового, передбачає оригінальну і продуктивну діяльність, здатність до вирішення проблемних ситуацій. Межі творчості охоплюють дії від нестандартного вирішення простого завдання до повної реалізації унікальних складових індивіда.

Д. Богоявленська зазначає, що творчість – це таємниця, народження нової ідеї – загадка навіть для самого творця, а також готовність до пізнання за рамками вимог заданої ситуації, – тобто здатність до розвитку діяльності. Виділено три якісні типи прояву розвитку діяльності, які мають вертикальну ієрархію¹:

– стимульно-продуктивний передбачає діяльність, яка може мати продуктивний характер, проте має місце дія певного зовнішнього стимулу. Вищі прояви на цьому рівні відображають високий ступінь розвитку розумових здібностей;

– евристичний передбачає діяльність, що набуває творчого характеру. Кожна встановлена закономірність переживається самим суб'єктом діяльності як відкриття, творча знахідка;

– креативний відзначає, що самостійно знайдена емпірична закономірність не використовується як прийом розв'язання, а виступає новою проблемою. Тут дія індивіда набуває породжувального характеру й все більше втрачає форму відповіді, оскільки його результат ширший, ніж вихідна ціль.

Також зустрічається таке визначення творчої діяльності як соціально обумовлена творча діяльність, у якій більш повно представлені продуктивні компоненти; вона орієнтована на одержання принципово нових, соціально

¹ Богоявленская, Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с. – С. 15.

значимих і доцільно оформлених результатів; творчість є таким атрибутом людини, завдяки якому здійснюються соціально значимі зміни в навколишньому середовищі, розвитку культури й удосконалення особистості.

Взагалі, творчість – це те, що рухає всесвіт. Без творчого розвитку особистості не створювалися різноманітні ноу-хау, не вдосконалювалися вже існуючі технології та процеси всіх сфер життєдіяльності людини. Без творчості художників та поетів, хореографів та архітекторів людство не могло би насолоджуватися естетичним баченням світу в образотворчому жанрі мистецтва, воно не могло з натхненням та захопленням читати художні твори та прозу; хтось не зміг би дивитись світові шедеври хореографії, а хтось с явною насолодою слухати класичні музичні твори. Проявів мистецтва, як і засобів його розвитку дуже багато. Але щоб ми бачили результат творчості, людина повинна сформуватись як творча особистість, її потенціал змалку повинні розвивати батьки, педагоги, оточуюче середовище, оскільки не лише талант, наданий Богом, але й зусилля, якими виховувалася дитина, розвивають в особистості певну індивідуальність, харизматичність та креативність. Виходити за рамки можливого, мислити самостійно та різнопланово, не обмежуючи свою увагу теоретичними матеріалами та інформацією підручників – ось джерело успіху для розвитку творчості, а не як не планове проведення занять, класична методика виховання та вузьке коло повноважень, в яких може діяти школяр, студент та аспірант. Глобальною стратегією держави повинно стати створення сприятливих умов для формування та становлення творчої особистості, оскільки креативна людина з швидким та різноплановим мисленням завжди буде попереду людини консервативної, яка працює тільки за наданим шаблоном.

Природа творчості – одне з найголовніших питань в дослідженні розвитку творчої особистості. Творча сутність людини є ядром індивіда, вона може бути охарактеризована у його можливостях конструктивно вирішувати не тільки порівняно прості, але й досить складні проблеми, що виникли у професійному чи повсякденному житті. На всіх стадіях становлення творча особистість

характеризується загальним творчим потенціалом суб'єкта, його здібностями, готовністю до виконання творчої діяльності та іншими параметрами, які прямо чи опосередковано впливають на перебіг творчої діяльності².

Творча особистість включає в себе ряд компонентів та характеристик притаманних цьому поняттю. До основних характеристик творчої особистості відносять: здатність до самоактуалізації, креативність, готовність до ризику, нерівномірність успіхів під час вивчення різних навчальних предметів, наявність творчого потенціалу, високий рівень мотивації, готовність до ризику, самотність, розвиток емпатії, семантична гнучкість.

Аналізуючи творчу особистість, необхідно звернутись також до праць відомого американського вченого-психолога, президента Американської асоціації психологів Джона Гілфорда, який розглядав творчу особистість у контексті вивчення творчого мислення людини. Ним було сформульовано сутність творчого мислення, виділено складові елементи особливостей та характеристик, а також виділено коефіцієнт креативності. Він вважав, що творчість у процесі мислення знаходиться у невід'ємному взаємозв'язку із чотирма особливостями, такими як:

1) оригінальність – нетривіальність, незвичність висловлюваних думок, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни;

2) семантична гнучкість – здатність виділяти об'єкт під новим кутом зору, виявляти його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці;

3) образна адаптивна гнучкість – здатність змінити сприйняття об'єкта так, щоби бачити нові, приховані від спостереження аспекти;

4) семантична спонтанна гнучкість – здатність виробляти різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, а саме в такій, яка не має орієнтирів для цих ідей.

² *Богоявленская, Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества : наук.-метод. пособ. / Д. Б. Богоявленская. – Ростов : Изд-во «Ростов», ун-та, 1983. – 173 с. – С. 63.*

Окремо спеціалісти у психології розглядаючи особливості творчого мислення виділяють таку ознаку креативного мислення як швидкість, що вловлює та фіксує безпосередньо дивергентні ідеї та виступає значним параметром.

Наступним за значенням параметром є оригінальність. Якщо виходити із базових уявлень про креативність, то власне оригінальність потрібно трактувати як центральний параметр, оскільки продукування нових ідей (критерій новизни) є базовою ознакою креативного мислення³. Наявність нових (оригінальних) ідей потрібно розглядати як необхідну умову дивергентного мислення⁴.

Вивчаючи творчий потенціал за В. Моляко, який визначає його як є внутрішню передумову розвитку творчості, ядром творчої обдарованості, треба сказати, що творчий потенціал пов'язаний зі здатністю ставити і вирішувати суспільно значущі проблеми, його структура включає⁵:

- 1) можливості, які ще не перейшли в здібності;
- 2) можливості, що активізують реалізацію здібностей;
- 3) стиль творчої діяльності.

Таким чином, творчий потенціал та творче мислення є дуже складними процесами, яким притаманно дуже багато ознак. Людина творча – це людина обдарована, креативна, наполеглива, вона дуже працьовита та схильна до розв'язання поставлених проблем. Слід тільки пам'ятати, що рівень творчого потенціалі кожного студента та аспіранта дуже різний як і характер мислення: що буде легким для одного, то може бути нездоланим для іншого.

Творчість – найфундаментальніша характеристика людської природи, це потенціал, притаманний кожній людині від народження. Саме цей чинник

³ *Творча діяльність в ускладнених умовах / В. О. Моляко, А. Б. Коваленко, Л. А. Мойсеєнко, В. А. Семиченко, Т. М. Третяк та ін. [за заг. ред. В. О. Моляко]. – К., 2007. – 308 с.*

⁴ *Швед, М. Розвиток творчого мислення як важлива складова формування творчої особистості / М. Швед, М. Довгань // Вісник Львівського університету. – Вип. 23. – 2008. – С. 31–37.*

⁵ *Моляко, В. А. Психология творческой деятельности / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1978. – 48 с. – С. 20.*

стимулює розвиток широкого спектру соціально-ціннісних якостей особистості, таких як ініціативність, самостійність, організованість, відповідальність, комунікативність, нестандартність мислення. Розвиток творчих засад навчального процесу у вищих закладах освіти стає важливою умовою виховання загальнолюдських цінностей та гуманістичних ідеалів студентської молоді, що забезпечує їх перехід в особистісно-визнану суб'єктивну систему цінностей. Таким чином, креативність як ціннісно-особиста категорія є істотним резервом самоактуалізації особистості і сьогодні значною мірою виступає своєрідним механізмом адаптації особистості до соціальних змін. Для того, щоб внутрішньо відповідати сучасній дійсності, фахівець має не просто адаптуватися до нової ситуації, а й бути спроможним змінювати її, змінюючись і розвиваючись при цьому сам ⁶.

В сучасних умовах творча спрямованість особистості є передумовою будь-якої творчої діяльності, в процесі якої формуються і розвиваються творчі здібності. Велику роль у розвитку творчих здібностей відіграє навчальна діяльність. Це передбачає пошук нового змісту та організаційних форм у системі неперервної освіти, надає особливого значення його методологічній складовій. У спеціальних дослідженнях зокрема зазначається, що оскільки креативний підхід до проблеми навчання припускає не вирішення готових дидактичних завдань, а генерацію, творче формулювання і опрацювання ідей, задумів і проектів у широкому соціальному аспекті життя, то креативна технологія навчання має представляти собою спосіб виміру вихідної і основної установки професійної освіти, тобто домінуюча функція освіти щодо учня має бути замінена сервісною ⁷.

Сучасний навчальний процес здебільшого характеризується нездоланною монологічністю, яка охоплює як світогляд і мислення викладача, так і методику

⁶ Лузік, Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // *Вища освіта України*. – 2006. – № 3. – С. 77–82.

⁷ Коломієць, О. Б. Розвиток творчої активності студентів як засіб підвищення якості підготовки фахівців. – Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/17560/4/kolomich.pdf>.

відбору матеріалу та його викладання. Це призводить до виключення з навчального процесу одного з його головних суб'єктів – студента, який втрачає шанс пізнати місце конкретної дисципліни у системі власного практичного та наукового світогляду. Вербально- репродуктивний підхід, на якому базується традиційне навчання як у школі, так і у вищому закладі освіти, базується на пам'яті суб'єкта навчання. Що більше інформації студент пам'ятає, то кращим це є для нього та викладача. Індивідуальні досягнення, знань. Та високий інтелект хоча і є необхідною умовою творчих досягнень, але не єдиною; досягнення творчої межі залежатиме також від інших характеристик особистості(мотивації, компетентності, працездатності) ⁸.

Головним психолого-педагогічним завданням в розвитку творчого мислення є формування асоціативності, діалектичності і системності мислення. Оскільки розвиток саме цих якостей робить мислення гнучким, оригінальним і продуктивним.

Також викладачеві треба брати до уваги той факт, що не всі учасники творчого процесу можуть вільно висловлювати свої ідеї та думки: хтось соромиться аудиторії, хтось вважає свою ідею абсурдною, а для деякого це зовсім не є потрібно. Так за Е. Ільїним головними ворогами творчого мислення, а вірніше творчого вираження власних думок є ⁹:

1. Страх. Страх невдачі сковує уяву ініціативу.

2. Другий ворог творчості – надто висока самокритичність, повинна бути деяка рівновага між обдарованістю і самокритичністю, бо надто прискіплива самооцінка може призвести до творчої кризи.

3. Третій ворог творчого мислення – лінь. Коли людина бажає щось зробити – він неодмінно повинен почати. Істина проста: почати, продовжити і, нарешті, завершити.

⁸ Дяченко, О. Д. *Креативність як фактор підвищення якості освіти* / О. Д. Дяченко // *Вісник СевНТУ*. – Випуск 127. – 2012. – С. 139–141.

⁹ Ільїн, Е. П. *Психологія творчості, креативності, одареності* / Е. П. Ільїн. – СПб: Питер. – 2009. – 424 с. – С. 36.

Для визначення рівня творчого потенціалу студентів та аспірантів проводилось опитування за допомогою модифікованого варіанта тесту С. Медніка «Ваш творчий потенціал», який запропонований О. Туриніною¹⁰. Анкета опитування складалася за 18 питаннями, на кожний з яких можна було дати одну відповідь з трьох запропонованих. Анкетування проводилось на другому курсі магістратури та аспірантури, тобто за віковим критерієм особи були приблизно одного віку та зі схожими поглядами на життя.

Аналізуючи отримані питання, слід зазначити, що цей тест більш направлений не на визначення конкретних здібностей особистості, а на його потенціал, на направленість його мислення: чи прагне він змін у всьому, чи готовий він до них; вірить він у свої сили, у свою здатність до вирішення ситуації чи до чогось нового та ін.

Аналіз отриманих результатів проводився блоками. Питання блоку №1 дозволяє визначити рівень допитливості особистості, його прагнення до чогось нового, цікавого. Питання блоку №2 дозволяє проаналізувати віру особистості в себе. Питання блоку №3 характеризує сталість особистості, її якості в стресових ситуаціях. Питання блоків №4–8 характеризують амбіційність опитуваних, прагнення бути незалежним, ступінь зосередженості, слухову пам'ять та здатність абстрагуватися.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. З проведеного дослідження творчого мислення студентів та аспірантів, можна зробити висновок, що до психологічного портрету студента та аспіранта входять наступні складові: високий рівень розвитку складових творчих характеристик (допитливість, уява, складність, ризик відповідно 63,3 %, 72,8 %, 45,5 %, 22,3 %); високий рівень розвитку дивергентного мислення (65,2 %); середній рівень розвитку емпатійних здібностей (41,8 %).

Для того, щоб ці здібності розвивати, а в кого їх не достатньо, зароджувати, необхідно удосконалювати технологію навчального процесу.

¹⁰ Туриніна, О. Л. *Психологія творчості: навч. посіб.* / О. Л. Туриніна. – К. : МАУП, 2007. – 160 с.

Необхідно коректувати методика ведення лекційних занять, семінарів, тренінгів та ін. Для цього можна впровадити багато методів, методик і багато іншого, але головне – це бажання викладача, бо скільки б не було методик та технологій, без прагнення та натхнення, результату не буде ніякого.

Оскільки було виявлено, що респонденти надають перевагу роботі в команді, колективі, то для розвитку творчого мислення, в першу чергу, необхідно в навчальний процес впровадити такі методи, які направлені на роботу в колективі, а не на самостійне вивчення матеріалу (методика В. Моляко відповідно до розробок системи КАРУС¹¹).

Наприклад, це може бути метод «мозкової атаки», коли спочатку обирається проблема, потім формуються групи людей (необхідно формувати групи так, щоб в кожній групі були люди з більш і з менш творчим потенціалом, тобто щоб були генератори, оратори та ін.) і безпосередньо розпочинається мозкова атака. Учасники дискусії вільно висловлюють свої ідеї, дискутують, задають питання і роблять відповідні висновки. При цьому висновки можуть бути надані в декількох видах: класичний, коли викладач дякує учасникам за виконану роботу; полегшений варіант, коли учасники самі оцінюють ідеї різними способами.

Дослідження проблеми творчості в навчанні студентів та аспірантів дає змогу стверджувати, що відповідно до соціально-економічних умов нашої держави формування творчої особистості, фахівця є актуальною потребою сучасного суспільства. Сучасний портрет студента та аспіранта має такі риси, як:

високий рівень розвитку показників самоактуалізації (орієнтація в часі, цінності, креативність, контактність);

високий рівень мотивації досягнення успіху; високий рівень розвитку складових творчих характеристик (допитливість, уява, складність, ризик);

високий рівень розвитку дивергентного мислення;

середній рівень розвитку емпатійних здібностей та багато ін.

¹¹ Моляко, В. А. *Психология творческой деятельности* / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1978. – 48 с.

Тому студент та аспірант, якого навчали з елементами творчого розвитку, буде допитливою і ініціативною особистістю, наполегливою і відданою справою людиною, яка прагне до оригінальності і незалежності, самостійності і досягнення результатів.

Зусилля викладачів вищої школи повинні зосереджуватися у напрямку розвитку креативності мислення студентів та аспірантів, мотивації до навчання, збільшення інтересу до пізнання, формулювання гнучкості інтелекту, постійного творчого пошуку і самовдосконалення, дбаючи про творчий потенціал суспільства і кожної людини зокрема. Таким чином, кожний викладач повинен в процесі навчання використовувати не лише методи педагогіки, але й психології, що допоможе краще вести діалог зі студентами.

Перспективи подальших досліджень полягають у розвитку методичного забезпечення викладачів щодо розвитку у студентів та аспірантів вищих закладів освіти креативності мислення, мотивації до навчання, збільшення інтересу до пізнання, формулювання гнучкості інтелекту, постійного творчого пошуку і самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Богоявленская, Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с. – С. 15.
2. Богоявленская, Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества : науч.-метод. пособ. / Д. Б. Богоявленская. – Ростов : Изд-во «Ростов», ун-та, 1983. – 173 с. – С. 63.
3. Творча діяльність в ускладнених умовах / В. О. Моляко, А. Б. Коваленко, Л. А. Мойсеєнко, В. А. Семиченко, Т. М. Третьак та ін. [за заг. ред. В. О. Моляко]. – К., 2007. – 308 с.
4. Швед, М. Розвиток творчого мислення як важлива складова формування творчої особистості / М. Швед, М. Довгань // Вісник Львівського університету. – Вип. 23. – 2008. – С. 31–37.

5. Моляко, В. А. Психология творческой деятельности / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1978. – 48 с. – С. 20.
6. Лузік, Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 77–82.
7. Коломієць, О. Б. Розвиток творчої активності студентів як засіб підвищення якості підготовки фахівців. – Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/17560/4/kolomich.pdf>.
8. Дяченко, О. Д. Креативність як фактор підвищення якості освіти / О. Д. Дяченко // Вісник СевНТУ. – Випуск 127. – 2012. – С. 139–141.
9. Ильин, Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб: Питер. – 2009. – 424 с. – С. 36.
10. Туриніна, О. Л. Психологія творчості: навч. посіб. / О. Л. Туриніна. – К. : МАУП, 2007. – 160 с.
11. Моляко, В. А. Психология творческой деятельности / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1978. – 48 с.

Матеріали подано в авторській редакції